

Ali Erken, *Amerika ve Modern Türkiye'nin Oluşumu: Bilim, Kültür ve Siyasal İttifaklar*,

Çev. Ebru Kılıç, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, 272 s.

Türk-Amerikan ilişkilerine dair politik, askeri, ekonomik ve kültürel alanlar başta olmak üzere çok sayıda çalışma bulmak mümkündür. “Amerika ve Modern Türkiye'nin Oluşumu” adlı kitapta Ali Erken, Amerika’da politika yapıcı aktörlerden olan ve ülkenin dış politikasının ideolojik çizgisini tamamlayan vakıfların Türkiye’deki çalışmalarını araştırmıştır. Her ne kadar söz konusu vakıfların iş birliği yaptıkları ülkelerde vakfın beklentileri doğrultusunda yayımlarını ele alan çalışmalar bulunsa da bu kitap, Amerikan vakıflarının tek yönlü olarak faaliyetlerde bulunmadıklarını, aksine Türkiye’den kendilerine gösterilen yoğun ilgi ve ısrarla ortak çalışma beklentisini ve bununla ilgili girişimleri göstermesi bakımından diğer kaynaklardan farklılık arz etmektedir. Yazar çalışmasına başlarken 20. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye arasında siyasal ve entelektüel ağırları incelemeyi hedeflemiş ancak farklı kurumlardaki incelenmemiş çok sayıda belgeyle karşılaşınca araştırmalarını Rockefeller Vakfı ile Robert Kolej arşivleriyle sınırlı tutmuştur. Erken, kitabında 1923-1970 yılları arasındaki dönem içerisinde modern Türkiye’nin oluşumunda Amerikan hayırseverlik faaliyetlerinin Türk yönetici seçkinlerinin siyasal vizyonunu hangi biçimlerde tamamladığını, iki ülke arasında bilgi ağırları kurulmasında rol oynayan ortak söylem çevrelerini ve Türkiye’nin kültürel ve teknolojik dönüşümüne yapılan bu hayırseverlik katkısının kilit aygıtları ve stratejilerini sorgulamaktadır.

Kitap, giriş, dört bölüm ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, 1923 yılından 1970 yılına kadar Türkiye Amerika ilişkileri ana hatlarıyla sunulmuş, Amerika’nın bölgeye olan ilgisinin ekonomik, siyasi ve dini nedenleri araştırılmıştır. Amerikan misyoner okullarının 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarındaki etkinlikleri ve bu dönemde okullarda yetişen öğrenci sayıları, mezunların Balkanlar ve Orta Doğuda yeni kurulan ülkelerde geldikleri mevkiler hakkında bilgiler verilmiştir. Amerikan okullarının sağlık ve eğitim alanındaki faaliyetleri nedeniyle toplumda edindikleri olumlu imaj, Mustafa Kemal’in Amerikalıların ideallerini yeni Türk Devleti’nin idealleri şeklinde tanımlaması, evlat edindiği kızları Amerikan kültürünü yakından tanımaları için Robert Koleje göndermesi, takip eden dönemlerde Rockefeller Vakfı’nı ziyaret eden üst düzey devlet yetkilileri, yetkililerin vakıf çalışanlarını Türkiye’de daha etkin çalışmaları için teşvik etmesi konuları üzerinde durulmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında ABD’nin Sovyet yayılmacılığına karşı ekonomik yardımları, Demokrat Parti iktidarının Türk gençliğine Amerika’yı rol model göstermesi ve ülkeyi “küçük Amerika” yapma hedefi, 27 Mayıs askeri darbesi sonrasında siyasilerin zaman zaman Amerika’ya bağlılıklarını vurgulamaları gibi konulardan hareketle iki ülke arasındaki ilişkiler anlatılmıştır. Tarafların genel olarak memnun olduğu ilişkilerin yanı sıra Küba sorunu, Kıbrıs sorunu, afyon krizi gibi zaman zaman ilişkilerde meydana gelen gerilimlere de yer verilmiştir.

Kitabın birinci bölümü “Bilim ve Tıp: Cumhuriyetin Temel Direkleri” başlığı taşımaktadır ve burada Türkiye’de tıp bilimi ve sağlık hizmetlerindeki gelişmeler anlatılmıştır. Türkiye’nin ilk sağlık bakanı İbrahim Refik (Saydam)’ın Tıbbiye mezunu olduğuna dikkat çekilerek 17. yüzyılda Batıda tıp araştırmalarının sosyal dönüşümde öncü rol üstelenmesi ile 19. yüzyıl sonlarında Türkiye’de Tıbbiye mezunları ve öğretmenlerinin bu alanda öncülük etmesi arasında ilişki kurulmuştur. Bu bölümde, Osmanlı Döneminde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ile başlayan sağlık alanındaki girişimler özetlenmiş, Türkiye’de kurucu yönetimin sağlık ile modernleşme arasında kurduğu bağa dikkat çekilmiştir. Çocuk ölüm oranları ile sıtma ve verem gibi hastalıklarla mücadeleyi kamuya yaptıkları hizmetleri gösterebilecekleri pratik bir alan olarak gören yeni yönetimin Amerikan Vakıflarından aldıkları destekler incelenmiştir. Yazarın bilimsel bir ethosun kemikleşme süreci olarak tanımladığı bu süreçte özellikle Rockefeller Vakfı’nın Türkiye’de bilimsel tıbbın gelişimi için yaptığı yardımlar, eğitim ve teçhizat destekleri, vakfın faaliyetlerine öncülük eden isimler, burs verdiği kişiler ve finans sağladığı projeler üzerinden Türkiye’de kalkınma idealine sahip yöneticiler ile Amerikan vakıfları arasındaki ilişkiler irdelenmiştir. 1950 ve 1960 sonlarında Çocuk Araştırma Enstitüsü ve Aile Planlama Merkezlerinin kurulması gibi sağlık alanıyla birlikte ülkenin demografik yapısını şekillendirmeye çalışan yeni kurumsal yapılar da yine bu bölümde ele alınan konular arasındadır.

Kitabın “Az gelişmişliğin Çareleri” adlı ikinci bölümünde Amerikan teknik ve sanayi uzmanlığının Türkiye'nin kalkınmasına katkıları araştırılmıştır. Ford Vakfı'nın teknik uzmanlık, akılcı yönetim ve kamusal eğitim araçlarını güçlendirmek için odak noktasını az gelişmiş ülkelere çevirmesi ve bu amaçla Türkiye'yle kurduğu ilişkiler ve yaptığı yardımlar hakkında bilgi verilmiştir. Robert Kolej Mühendislik Fakültesi ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin kurulma süreçlerinin ve Türkiye'de meydana gelen siyasi değişiklikler sonrasında yeni yönetimlerin bu kurumlarla ilişkilerinin takibinin yanı sıra araştırma yapılan vakıfların arşivlerinden hareketle İş Bankası, Sümerbank, Etibank gibi yatırımların yapılması, Fen Liseleri ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) gibi girişimler üzerinden Türkiye'de sanayi alanı ve bilim eğitiminin gelişimi sürecinde Amerikalı vakıflarla kurulan ilişkiler anlatılmıştır.

“Uzmanlar Çağı” adlı üçüncü bölümde Amerikalı örgütlerin idari bilimler ve sosyal araştırmalar alanlarında bilimsel yaklaşımın güçlendirilmesine katkıları incelenmiştir. Türkiye'de işletme geliştirme ve yönetim programlarının geliştirilmesi, özel girişimlerin desteklenmesi süreci, alan araştırmalarının doğması ve bu amaçla yurt dışına gönderilen öğrenciler ve öğrencilerin çalışma yaptıkları konular hakkında bilgiler verilmiştir. Amerikan vakıflarının hazırladıkları raporlarda sıklıkla Türkiye'de profesyonel yönetici eksikliğine vurgu yapması, Türkiye'de özel girişimin desteklenmesi ve bu konuda uzman yöneticilere duyulan ihtiyacın dile getirilmesi, ekonomik kalkınmada profesyonellerin öncü rolüne işaret edilmesi, diğer kültürleri Batılı sosyal bilimin normlarıyla tanıştırmak için eğitilmiş seçkinlerle kurulan sıkı ilişkiler ve Türkiye'de bilimsel yöntem alanında köklü değişikliklerin meydana geldiği süreç araştırılmıştır. Bu bölümde yer verilen Türk üniversiteleri ile Amerikan üniversiteleri arasında başlayan ortak programlar, yükseköğretim ve Millî Eğitim Bakanlığına bağlı devlet okullarının müfredatlarında yapılan değişiklikler, her iki ülkeden akademisyenler ve iş adamlarının karşılıklı ziyaretleri, kalkınma amaçlı kongreler ve konferanslar, kâr amacı gütmeyen örgütlerle kurulan ilişkiler iki ülke arasında köklü ve süreklilik gerektiren çalışmaları örneklemektedir.

Dördüncü bölüm “Beşerî Bilimler ve Batılılaşma” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Amerikan vakıflarının Türkiye'de beşerî bilimlerin gelişmesindeki rolü incelenmiştir. Ford Vakfı belli başlı bazı projeler dışında beşerî bilimlere ciddi yatırımlar yapmadığından kitabın bu bölümü daha çok Rockefeller Vakfının çalışmalarını kapsamaktadır. Burada Vakfın Türk dili ve yabancı diller, tarih araştırmaları, felsefe, ilahiyat, geleneksel sanatlar, müzik ve sahne sanatları, tiyatro ve sinema gibi alanlardaki projeler, kurumlara yaptığı bağışlar ve burs sağladığı kişiler hakkında bilgi verilmiştir. Vakıf yetkilisi John Marshall'ın Türkiye'ye yaptığı seyahatlerde, millî eğitim, dinin toplumdaki rolü, ilahiyat fakülteleri, vaizlerin eğitimi gibi konulardaki çalışmalarının, toplumsal yapı ve Anadolu köylerine ilgisinin, beşerî bilimlerin her bir alanında öne çıkan kişilerle görüşmeleri ve onlara tavsiyelerinin söz konusu alanlardaki Amerikan bakış açısının oluşumuna katkıları ele alınmıştır.

Amerika'da vakıfların politika üretme sürecindeki rolleri ve Türkiye'deki yoğun ve sürekli etkinlikleri dikkate alındığında kitabın okuyuculara sunduğu kapsamlı araştırmaların sonuçlarının önemi daha belirginleşmektedir. Her iki vakıf da Türkiye ile yakından ilgilenmiş ve kendilerine yönelik talepleri karşılayabilmek için çok yönlü çalışmalar yapmışlardır. Talep sahibi yetkililer değişse de vakıfların çalışmaları oldukça uzun süreli olmuştur. Örneğin Ford Vakfı yetkilisi Eugene Northrop Türkiye'de altı yıl görev yapmış, üç farklı hükümet ve yedi farklı millî eğitim bakanıyla çalışmıştır. Bu süre içerisinde temel bilim çalışmalarını güçlendirecek program ve projeler başlatmıştır. Rockefeller Vakfı yetkilisi olan John Marshall ise Türkiye'yi sık sık ziyaret etmiş, din, edebiyat, tarih, sinema gibi birçok alandan önde gelen kişilerle görüşmüş ve çalışmalarını değerlendirerek destek sağlamış bazen de yönlendirmiştir. Kitapta Türk yöneticiler ve seçkinlerin vakıf yetkililerini davet etmesi ve vakfın sağladığı maddi imkânlardan yararlanmak için yoğun bir çaba içerisinde olmasının örnekleriyle anlatılması ve bu süreçte vakıflara sağlanan kolaylıklar, tanınan ayrıcalıklar ile vakıfların kurulmasını sağladığı eğitim, araştırma, teknik ve sosyal alanlardaki kurumlar ya da var olan kurumlarda açılmasına katkıda buldukları bölümler, yaptıkları yatırımlarda hükümetlerin destekleri ve çoğu zaman yöneticilerin talebi doğrultusunda yapılan bağışlar, burs verilen kişiler ve bu bursiyerlerin başvuru formları üzerinden yapılan değerlendirmeler konuyla ilgilenenlere detaylı bir araştırmanın sonuçlarını sunmaktadır. Kitapta söz konusu vakıfların tarihi,

yöneticilerinin geçmişi, eğitim hayatı, Türkiye dışında görev yaptıkları yerler ve kurumlar, etkilendikleri kişiler anlatılmakta, Türk yönetici ve seçkinlerle kurulan yakın ilişkiler hakkında verilen bilgiler kurumsal boyutların da dışına taşan etkileşimi ortaya koymaktadır. Kitapta bilimsel tıbbın gelişimine ilişkin “Tıp sadece beden ve sağlıkla değil, insanın toplumsal olgular, insani ilişkileri ve doğanın kuvvetlerine yaklaşımıyla ilgilenmeye yönelik de bir aygıt” şeklindeki Rockefeller yetkililerinin bakış açısının anlatılması sağlık alanındaki güncel tartışmalara bütüncül bakış sağlayabilmektedir. Çalışmanın büyük bir bölümü birincil kaynaklara dayalı olup resmî belge ve raporlar dışında mektup, günlük gibi kaynaklardan da faydalanılmıştır. Konuyla ilgilenen herkese hitap eden bir yalınlık ve akıcılıktaki kitap, dipnotlarda verilen bilgilerle araştırmacılara zengin bir literatür sunmaktadır. Kitabın bölümlerinin her birinin kendi içerisinde konuyu tarihsel olarak ele alması bir yandan ilişkilerin geliştiği zemini gösterirken diğer yandan ele alınan temaların takibini kolaylaştırmaktadır. Kitap bilimsel tıp, bilimsel araştırma metotları ve beşerî bilimler alanında güncel birçok tartışmaya ışık tutmaktadır.

 Arş. Gör. Elif Atlı
Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Din Eğitimi Bilim Dalı